

zódását talán Ady Endre fogalmazta meg a legszebben a *Levélféle Móricz Zsigmondhoz* című versében: „Mindig csak a legszebb, a legjobb: a másik.”

Amikor Várkonyi Nándort személyesen megismertem, 1956-ban, betöltötte hatvanadik évét. Nyugodt, bölcs derű jellemezte, fölény az élet apró, napi gondjaival szemben. De hogy nem mindig volt ilyen, azt most az emlékiratból tudtam meg. Ifjú szerzőjét az emlékirat (hisz az eseményeket csak a 40-es évek közepéig-végéig követi) szenvedélyes, lobogó természettel megáldott (vagy megvert?) embernek mutatja. „Mindig szerettem a vihart” — írja egyhelyütt. Motorikus, gyalogoló típus, indulatos lélek, aki nemegyszer „elgaloppírozta” magát. Könnyen lelkesedik, és másokat is lánggra tud gyújtani. Az „állandó lángolás, szenvedélyes gondolatmunka” a kenyerere. Alakmását még fiatalon Peer Gyntben találta meg. Ellene van mindenféle legendateremtésnek; fizikai és memóriateljesítményének leírása, alkatának, indulatainak kiemelése akaratlanul mégis a legenda fényével övezi az emlékirat szerzőjét.

Várkonyi nagy kapcsolatkereső és -teremtő. A barátság, az emberi viszonylatok mindig életbevágóan fontosak voltak számára. Ha ennek okát keresnénk, saját lélektani magyarázatára is hivatkozhatnánk: az elmaradt, elsatnyult, hiányzó gyerekkor újraélésére. Kétségtelen: Várkonyi életében a barátság mindig nagy szerepet játszott. De van itt egy jelenség, ami még magyarázatra szorul. Ezek az „életre szóló” barátságok a legtöbb esetben — furcsa módon — tragikusan végződtek, pontosabban: első korszakuk szenvedélyes, lángoló-lobogó évei után megszakadtak, kihamvadtak, folytathatatlanná váltak. Így ért véget Várkonyi kapcsolata Pogány Bélával, Révay Józseffel s Kodolányi Jánossal is. A kapcsolat zárlatossá válásában bizonyára a kor, a történelem is jócskán belejátszott, de a magyarázatban nem kerülhetjük meg — éppen Várkonyi alkatelméletét figyelembe véve — a személyes indítékokat s a kapcsolatok másik oldalról történő megvizsgálását sem.

Az emlékirat az ötszázadik lapon megszakad. Várkonyi 1975-ben meghalt. Töredékben maradt a Kodolányival való kapcsolat megírása, s bizonyára több más fejezet — például a Németh László-, a Hamvas Béla-portré — megírására is készült. Vannak a szövegben olyan utalások, célzások, amelyekről bővebben szeretnénk volna olvasni, sejtetések, amelyek végérvényesen kibontatlanok maradnak. Az emlékezet tévedéseit, kihagyásait, apróbb pontatlanságait, kénytelen szépítéseit majd az utókor korrigálni fogja. Az irodalomtudomány dolga lesz a szöveg ellentmondásait feloldani, tévedéseit kiigazítani. A feldolgozás, az anyag hasznosítása még hátra van, és kutatók sorára vár. Csak hálával és tisztelettel gondolhatunk Várkonyi Nándorra, hogy életének ezt az utolsó — bár befejezetlen — munkáját megírta. Semmi sem csorbítja a fölfedezés örömet: aki a *Pergő éveket* kezébe veszi és fölnyitja, valóban úgy érezheti, királysír fölé hajol. (*Magvető, 1977.*)

TÜSKÉS TIBOR

Vasárnapi nyelvművelés

INDULATOS MEGJEGYZÉSEK EGY FELEMÁS KÖNYVRE

Fehér holló Kolozsvári Grandpierre Emil könyve, nyelvvédő, nyelvtisztogató cikkeinek gyűjteménye, a Négy-öt magyar összehajol. Nyelvművész írónk sok van, nyelvművelő írónk alig. Ő azok közé tartozik, akiknek fontos a műveiket formáló szerszám tisztasága és használhatósága, fontos az eszköz, amelynek segítségével nyelvi közösségének tagjai szót érhetnek. Tisztelegjünk hát e nemes vállalkozás előtt. Jelentőségét emeli, hogy Kolozsvári Grandpierre Emil szinte magányos partizánként merészkedik erre a tudósi fölkészültséget és költőérzékenységet kívánó nehéz

terepre, szenvedélyesen támad a kártékony nyelvi jelenségek ellen, és tüzesen szólal fel a nyelv termő rügyei érdekében.

Miért nem tudom mégsem megszeretni ezt a könyvet? Miért, hogy váltakozó érzelmekkel — lelkesedve és elutasítva — olvasom?

A Négy-öt magyar összehajol kétarcú, *egyrészt-másrészt* könyv. Írója nyitott szívvel, költőfogékonysággal fordul egy-egy új jelenség felé — másokat ok nélkül, öregesen elutasít. Független szabadgondolkodó — aztán maga gyártotta vagy örökölt dogmák csapdájába esik. Játékos, gyermeki lény az egyik lapon, a másikon rideg inkvizítor. Elindul egy igaz ösvényen, szemléletes, remek példák útján, majd hirtelen egy hamis tézis kedvéért letér róla. Néha úgy tűnik, a magányos partizán vaktában lövöldöz, s egyaránt hullanak a kártékony nyelvi tények és a hasznosak. Okatlanul sebzi azokat is — a nyelv művelés reguláris katonáit —, akik természetes szövetségesei lehetnének e sokfrontos küzdelemben.

*

Próbáltam a mottót okolni mindezekért. Az Arany János-i mondás, a „Nyelvész urak jobban »tudják«, a költő jobban »érzi«” változata ez: „A szobrász nem többet, hanem mást tud a márványról, mint az ásványtan, vagy a föld tudósa”. Ami nagy tanulság, érvényes is — magára az alkotásra. De ha a szobrász elemezni, magyarázni akarja a márványt, nem árt, ha konyít az ásványtanhoz, földtanhoz.

Kolozsvári Grandpierre Emil ismeri a nyelvtudományt, de néha mintha kivonná magát érvényességi köréből. Összetett, sokágú nyelvi jelenségekben csak arra az egy szátra figyel, amelyik éppen előtte van. Ez pedig az írások nagyobbik részének műfajára, a pamfletre tereli a gyanút, ennek szubjektív, a túlzásoknak kedvező, az indulatos egyoldalúságok iránt engedékeny természetére. Ez ajándékozta írásainak az elbűvölő személyességet, a szellemes játékoságot, a könnyed szökellést, de ez táplálja a kinyilatkoztató, nem nagyon rokonszenves fölényességet. A túlzás pedig hatásos, de kétélű fegyver. Ha azt mondom: „A tévében újabban föl sem vesznek olyan munkatársakat, akinek (?) nincs beszédhibája (?)” — nyilvánvalóan retorikai fogás. De az ilyen mondatok mélyén: „A nyelv művelés... az égető kérdéseket elkerüli” — nem igazság csillog, hanem bántó, hamis általánosítás.

*

Nem minden cikk vitairat a könyvben, ezek a sikerültebbek, meggyőzőbbek. Az egyik a nyelv művelő Csokonai nyelvi tudatosságát mutatja be sok szép idézettel. Meditációi, anekdotázó csevegései a nyelvről, kalandozásai a színház, a bíróság, a kórház nyelvi világában multságosak, szellemesek, tanulságosak. A könyv (eléggé önkényes) címét adó írás csapongó, csillogó kis esszé az értelmiség életformája és beszédkultúránk kapcsolatáról, többé-kevésbé meggyőző, mindenképpen elgondolkoztató megállapításokkal.

Hanem a vitairatok inkább a *másrészt* alá tartoznak. Egy-egy önkényes hajlítás, könnyed és felületes általánosítás zátonyán megfeneklenek bennük az okos fejtegetések, a lendületes filippikák.

Van néhány egyoldalú nézet, amely többször is felbukkan a könyvben. Ilyen például, hogy a hivatásos nyelvészek nem művelik vagy rosszul művelik a nyelvet. Bizonyára van mit javítani a munkájukon, de az itt olvasható szemrehányások alaptalanok, elfogultak, féloldalasak. „Ha... a nyelv művelést választjuk célul — oktattja az író a nyelvészeket —, nem érhetjük be a védekezéssel. A nyelv művelésben eszményre van szükség...” Kinyilatkoztatja tehát, amit egy negyedszázada kórusban hirdetnek a nyelvészek, s aminek a szellemében dolgoznak is: a pozitív nyelv művelés elvét. Minthogy ingerli őt „a nyelv művelők szakadatlan öndicsérete”, ő maga így minősíti, ezzel az álelisméréssel, az elmúlt évtizedek munkáját: „...már annak is mutatkozik jele, hogy a nyelvtudomány közérdekű szempontból vizsgálja a nyelvi jelenségeket...”. Egy mondattal két nyilat röpit ki. Az egyiket jó úgy, a gyakorlati,

népszerű nyelvápolás érdekében, — a másikkal megsebzí az évek óta folyó tájnyelvi gyűjtés munkásait: „Ha komoly, széles körű, az avatlanok részére is hozzáférhető gyűjtést indítanak, tömérdek nyelvi érték kerülne a köztudatba”. Így téved be a könnyed tudományellenesség utcájába: „Nyelvünk védtelen. A nyelvtudomány olyan témákkal foglalkozik, mint az ugor nyelvek személyragjai vagy a tövégi magánhangzók története”.

A szemrehányások címzettjeit nemigen nevezi meg az író, csak ahogyan az őrmester mondja a katonáknak: itt van harminc nap szigorított, osszák el egymás közt. „Nyelvünk védelmezői elsősorban mindig az idegen szók használata ellen indulnak hadba.” Nagy igazság. Érvényes mindazokra, akik elsősorban mindig az idegen szók használata ellen indulnak hadba. „... a reformerek megígérték a hangsúly és a hanglejtés érzékeltetését, gyakorlatilag ennek érdekében mit sem tettek.” Gondosan elolvastam a cikket, de nem értem, kik s mit ígértek meg és mit mulasztottak el: tán minden hangsúly- és hanglejtésforma érzékeltetésére külön jelet kellett volna kitalálni? Zenei vagy koreográfiai kottával látni el írásunkat? Egy tízszavas mondatban kilencféle szünet van a szavak között — jelölnénk kilencféleképpen? Vagy csak a fontosabbakat? Hetet? Ötöt? S ki mondaná meg, melyek a fontosabbak? Mindezt azért, mert van egy mondattípus („Kétszáz éves hazánk első nyilvános könyvtára”), amely félreértést okozhat — amíg egyetlen mozdulattal meg nem igazítjuk a szórendet?

*

Bizony *vasárnapi nyelvművelés* ez: kedvtelve sétálgatni anyanyelvünk kertjében, fölünyes megjegyzéseket osztogatva, hátha lesz köztük igaz is. Meg kellene gondolni, vajon érvényes lesz-e hétfőn is a megállapítás, a nyelvművelés hétköznapjain? beilleszthető-e a nyelvi rendszerbe? egy-egy tetszetős ötlet nem bontja-e meg a szabály, az elvek harmóniáját?

Az egybeírás—különírás megrótt szabálya valóban ingatag, mint maga a szabályozandó jelenség. De csak elhagyni lehet, nincs helyette jobb. És hátha a Helyesírási Tanácsadó Szótár szerkesztői sem mind műveletlenek, s van köztük aki tudja, hogy a *ranett* (almafajta) szó a francia *reINETte*-ből származik, és az ajánlott írásmód mögött semmiféle „föltéves” nem „húzódik meg”, mindössze az a körülmény, hogy ez a szó — alább olvashatjuk — „nyelvténnyé avanszált”, vagyis ezt fogadta el a nyelvszokás. Igaz lenne, hogy „a tájékoztatlan helyesírás következtében”? Miféleképp évtizedekkel ezelőtt is így hívták ezt az almafajtát a kertészkedők (sőt így: *aranyranét*), pedig akkor még nem volt Helyesírási Tanácsadó Szótár.

Lám a tudós, akinek az előbb „az íróasztalnál fogantak meg tanulmányai”, itt az utca népének uszályába került. Vagyis az *ucca* népének. Kolozsvári Grandpierre Emil az utca írásmódot is a szabályzatkészítők bűnlajstromára írja. „Az *uccát* még mindig (?) utcának kell írunk, holott ez a szláv *ulicá*ból származik... A mai helyesírás már azért is elitélendő, mert hamis etimológiai ötleteket (écákat) sugall”. Valójában: hamis etimológia következtében annyira elterjedt (mert nagy erővel sugárzott rá az *út* alakja, és mert szembe jött vele a *teccik*, a *naccsága*), hogy a nyelvészek, ha nem akartak szobatudóssá válni, kénytelenek voltak beletörödni e változásba. (A század elején még választani lehetett a két írásmód között, a húszas-harmincas években azonban az etimológiapártiak is retiráltak.) Ha keményebb legények lettek volna tudósaink, ma is írhatnánk *uccát* — talán még *ulicát* is.

Ezen a nehéz terepen elragadták Kolozsvári Grandpierre Emilt előítéletének lovai. Az argó megítélésében például elfogult szeretete vitte tévútra. Az kétségtelen, hogy ő a legavatottabb „argológusunk”. Ismeri és bőven használja írásaiban a vagánynyelv csillogó, tömör leleményeit — de hát egy rétegnyelv nem azonos a néhánny kiragadott, mégoly tetszetős teremtménnyel. Lehet rajongani a *bezsong*-ért, a *csövezik*-ért, a *pilács*-ért, anélkül hogy azt hinnénk, ez a nyelvi tartomány élő nyelvünk végső menedéke. „... virágzik mai nyelvünk egyetlen életerős hajtása: az argó”. Olyan elragadtatottan tekint rá, mint anya édes gyermekére, így hát nem

veszi észre, vagy elhallgatja, hogy ennek a rétegnyelvnek is megvannak a maga szeplői, ártalmi, torzságai. Elgondolkodhatnánk azon, vajon gazdagítja-e a nyelvet, az árnyalt kifejezőmódot, ha a *holmi, cókók, ingóság, csomag, pakk, limlom* stb. helyett minduntalan egyetlen divatszót használ valaki, az egyébként kifejező, remek *cucc*-ot? Az összes szinonima helyett azt, hogy *menő fej, állati, haláli*?

Például azok a felvételiző diákok, akiknek a dolgozataiból rémíztető listát közöl a könyv. Hátha azért kuszálódnak össze a diákok mondatai, mert napközben mind-össze húsz-harminc ilyen szót ismételtetnek? S mert filmen, tévében, irodalomban és esszében még lovat is adunk alájuk, kedélyesen: menő fejeknek elegendő, ha „nyelvünk egyetlen fejlődő és dinamikus sarját” rágcsálják? — Hátha nem egyedül az iskola a felelős azért a zavarért, ami a fiatalok kifejezőmódjában — és fejében — van? Hátha nem olyan egyszerű a dolog, hogy valaki „ép nyelvérzéssel ül be az iskola padjába, s megromlott nyelvérzéssel kerül ki onnan”?

Egyébként amennyire szívesen olvasnám, mi is a hiba az iskolai nyelvoktatásban, annyira nem hiszem, hogy csak napjainkban lehet ilyen mulatságos hibajegyzéket összeállítani az iskolai dolgozatokból. Harminc vagy hatvan évvel ezelőtt alighanem ugyanilyen listák forogtak közkézen. Sőt, megtoldom azzal a gyanúval, hogy bármelyik szerkesztőségünk vagy kiadónk össze tudna állítani hasonlóan mulatságos példatárat, jóval a „statisztikai átlag fölött álló”, hivatásos írók kézírataiból. Amelyek még csak nem is rögtönzések, nem vizsgadrukkban készültek, mint manapság a nagy tét miatt remegő kézzel írott felvételi dolgozatok. Más jelzéseknek elhiszem, hogy baj van az anyanyelv oktatásával, az ilyeneknek nem.

*

A legnagyobb örömmel azokat a lapokat olvastam, amelyeken a hivatali és szakmai zsargon kerül terítékre. Remek példák sorakoznak, még a nyelvtudomány nyelvéből is. Találó észrevételeket olvashatunk itt a tudományoskodó stílus természetéről, sznob indítékairól.

Indulatai azonban itt is hamis általánosításokba kergetik. „A szakmai zsargonokat a céhbeli érdekek és az osztályérdekek hozták létre” — igaz ez? Félig igaz. Pontos, egyértelmű nyelvet szeretnének a jogászok, a műszakiak például, új fogalmak ezire kell új szót találniok, a legjobbjai nagy erőfeszítéssel próbálják a szakma nyelvét a köznyelvhez közelíteni — igen, eközben a szakmai gőg, az arisztokrata elkülönülés szándéka is megmutatkozik, torzszülöttek is kerülnek a nyelvbe.

Nem mindig azok, amelyeket Kolozsvári Grandpierre Emil a tollára tűz. Igaz, halálos vétek a jó *farkaskutya* szót *német juhász*-ra precízkedni. A *szócikkfej* valóban nevetségessé válik, — mihelyt a könyvtár mélyéről kidugja a fejét. Aki *verejtékezés* helyett *bőrünkről történő vízpárolgás*-t ír (s nem definícióban), mintha kést mártana a nyelv testébe. De a *füstködre* neheztelni (s helyette a *küst* ajánlani) azért, mert „a szmog nemcsak füstből és ködből áll hanem olyan képződmény, mely a ködön és füstön kívül még kormot, port, ként, széndioxidot stb. tartalmaz” — a nyelv természetének egyszerű félreértése. Mintha azt mondanánk, helytelen asztalosnak hívni azt, aki széklet is csinál. A *háziassítás* valóban szokatlanul hangzó magyarártása a *domesztikálásnak*, de mivel utasítja el az író? „Ilyen szó nincs. Lásd az »Értelmező Szótárt«. Jó lenne a helyette ajánlott *állatszeliidítés*, ha nem más jelentene.

A „szógyártási versenyben” született *permetet* ellenzi, szerinte a *spray* helyett *szórót* kellene mondanunk. Tetszik neki viszont a *libegő*, „elnevezője díjat érdemelve”. Kapott díjat, ugyanilyen szógyártási versenyen.

*

Ismérve lenne a pamfletnek ez a szeszély, ez a tréfás pontatlanság? Engem bosszant, hogy az érvelés hajszálrepedésein elszivárog az igazság. „...a *betűejtés* kifejezés... nyelvi műveltségünkre nézve veszedelmes”. Ezt „egyszerűbb volna rossz

ejtésnek nevezni” — törölné el a bevált szakszót Grandpierre, ezt a kifogástalan összetételt, amely éppen az ellentéttel nevezi meg pontosan az erőszakolt ejtési módot. (Egyetlen hasonló példát mondok, ideillőt: *szórszálhasogatás*.) Hibáztatása az autóbusz-nyelvészek érveire emlékeztet: „Nem leszállok hanem lelépek, mert nincs szárnyam.” Harcol azért, hogy a mondat tagolására határoljuk el — merevebben a vessző és a gondolatjel funkcióját. Dacosan megvédi a *kultúr-* előtagú összetett szavakat — *kultúrterem, kultúrest, kultúros, kultúr mérnök, kultúrmonopólium* —, pedig egyrésztük máris haldoklik. A hatás kedvéért egy kis demagógiát is vállal. „Megdöböntem, hogy a földosztás után negyedszázaddal miért van szükség telektörvényre, hiszen a telek éppúgy föld, mint a nagybirtok.” Szeszélyesen válogat; a *-mentes* utótagú melléknevek divatján (méltán) háborogva betéved a jelentésárnyalatok bozótjába, és kigyomlálná a *vízmentes* szót, nehogy elnyomja a (más jelentésű, egyébként torzszülött) *vízhatlant*.

Ez a vasárnap délutáni, sétáló nyelvművelés túl sokat bíz a tetszik—nem tetszik kategóriákra. Szép a *reflexiók*; csúnya, mert mekegő a *megjegyzések*. Szép a *bülbül*; ha életben marad, „egymaga felrissíthette volna nyomorúságos szerelmi szókincsünket”. Elfogadható számára a *protek* (a protekciós rövidülése), „esztétikus, nem esztétikus, ezen lehet vitatkozni”. Kiátkozza az *áruterítést* — megvallom, ha nem irodaház ablakából hallom, nekem tetszik ez a szó. Szemléletes, nagyvonalúan érzéketlen, mintha nem is a kereskedelmi nyelv, hanem az argó szülte volna. Én viszont az író néhány kifejezését hagytam volna el: *kiiktatás, divatba jött, jól felfogott érdek, tudja magát mihez tartani, argotikus, avanszál*. A görpikoló-tól borsódzik a hátam, pedig azt sem tudom, mit akar jelenteni.

Vigasztalódjam azzal, hogy *amúgy* ízes, élvezetes, gazdag szókincsű, színes, eleven, csillogó nyelven van megírva a könyv? *Másrészt?*

*

Elismerem, egyoldalú ez a könyvismertetés, de hát az írások érdemeit elég volt elsorolni, a vitatható nézeteket, mondatokat boncolni, idézni, elemezni kellett. Szorongva fejezem be, mert kissé igazságtalannak érzem, hogy az írói nyelvművelés fehér hollójára lövök. Fölismerhető-e, hogy éppen a megalapozottabb, elmélyültebb írói nyelvművelés érdekében? (*Magvető, 1976.*)

FARKAS LÁSZLÓ

Szerkesztői asztal

Szegeden idén is a Kárász utcán állították föl sátraikat a könyvterjesztő vállalatok. Az Ünnepi Könyvhét megnyitóján Tóth Béla író, szerkesztő bizottságunk tagja mondott beszédet.

*

A könyvhét külföldi íróvendégei közül Constantin Chirița, a Román Írószö-

vetség alelnöke és Miron Georgescu költő szerepelt azon a gyulai irodalmi esten, amelyen részt vettek szerkesztőségünk tagjai is. Az est után hasznos eszmecsere alakult ki a kapcsolatokról, megismerttük vendégeinket e számunkban megjelenő román összeállításunk anyagával is.